

Вісник Одеського національного університету. Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації життєвого шляху». – Одеса: «Астропринт», 2013. – Том 18. Випуск 22. Част. 1. Серія «Психологія». – С. 235-241.

УДК 159.923-044.372

Дзюба Тетяна Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

ДУХОВНА КРИЗА В ЖИТТЄВОМУ ПРОСТОРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано сутність і особливості духовної кризи в життєвому просторі особистості; обґрунтовано психологічний зміст духовності; наведено дані емпіричного дослідження зазначеного феномену серед студентів-випускників ВНЗ.

Ключові слова: життєвий простір особистості, криза, духовна криза, духовність, цінності особистості, сенс життя.

Духовный кризис в жизненном пространстве личности

В статье проанализированы сущность и особенности духовного кризиса в жизненном пространстве личности; обоснованно психологическое содержание духовности; приведены данные эмпирического исследования указанного феномена среди студентов-выпускников ВНЗ.

Ключевые слова: жизненное пространство личности, кризис, духовный кризис, духовность, ценности личности, смысл жизни.

A spiritual crisis in the living space of the personality

The article analyzes the essence and features of the spiritual crisis in the life space of the individual; substantiates the psychological content of spirituality; presents data of empirical research of the mentioned phenomenon among the

graduate students.

Key words: living space of the personality, crisis, spiritual crisis, spirituality, values, personality, sense of life.

Постановка проблеми. У сучасних стрімко змінюваних умовах життєвий простір особистості доволі часто супроводжується розмаїттям кризових станів, значуще місце серед яких займає особистісна криза. Досвід, який отримує людина при зіткненні з особистісною кризою, має суттєвий вплив не лише на становлення її особистості, а й на формування психологічних новоутворень у процесі переживання особистісної кризи [10]. Відтак, особистісна криза висуває перед людиною необхідність вирішувати завдання, пов'язані з творчим пристосуванням до нових умов існування, способи вирішення яких відсутні в її індивідуальному досвіді.

Детермінантами особистісних криз стають такі важливі події, як закінчення навчального закладу, працевлаштування, створення сім'ї, народження дитини, зміна місця проживання, безробіття та інші зміни індивідуальної біографії людини. Такі зміни соціально-економічних, тимчасових і просторових умов супроводжуються значними суб'єктивними труднощами, психічною напругою, перебудовою свідомості й поведінки.

Одним з варіантів особистісної кризи є духовна криза – криза еволюції свідомості, трансформації особистості (Р. Ассаджіолі, С. Гроф, К. Гроф, Т. Йоманс, В. В. Козлов, К.Г. Юнг, К.В. Карпінський). Пусковими механізмами духовної кризи можуть бути будь-які події індивідуального життєвого шляху особистості.

Отже, актуальність дослідження проблеми особистісної кризи зумовлена масштабом впливу, який така криза здійснює на людину, перериваючи звичний хід її життєдіяльності.

Зважаючи на широту актуальності проблеми *метою дослідження* стало: вивчення сутності й особливостей духовної кризи в життєвому просторі особистості та дослідження тенденцій духовної кризи серед студентів-

випускників ВНЗ.

Сучасний простір життєвого шляху особистості сповнений розмаїттям порушень, які мають суто духовне походження.

Духовність – особлива якість особистості, яка розвивається на рівні конкретного індивіда у процесі його особистісного становлення під впливом як раціональних чинників процесу соціалізації, так і стихійних, неінтенціональних, соціальних і особистісних чинників [5, с. 16-21].

Аналіз наукових досліджень проблеми духовності особистості дозволяє виділити ряд *основних контекстів*, у яких *поняття духовності* найчастіше вживається.

Перший контекст – проблема особистісних цінностей і життєвих пріоритетів: духовні, моральні цінності як протилежність цінностей матеріальним. Мова йде про безкорисливість, альтруїзм як опозиції гедонізму і прагматизму.

Другий контекст – духовна творчість, творчість в культурі: створення та сприйняття духовних цінностей, ідей, смислів, творів мистецтва. Початок дослідженням світу людського духу під цим кутом зору поклав К.Г. Юнг, який присвятив багато робіт аналізу духовної культури Заходу і Сходу, у тому числі художньої творчості, філософсько-релігійних навчань, а також такого своєрідного феномену західноєвропейської духовної культури як алхімія, через призму відображення в них архетипових структур колективного несвідомого.

Третій контекст – трансценденція до чогось вищого, вихід за межі індивідуальної особистості. Найчастіше духовність в цьому контексті ототожнюється з релігійністю, сходженням до Бога. Іншим варіантом є різні версії трансперсональної психології, в яких духовність пов'язується з:

- рівнем надсвідомого або вищого несвідомого, що є джерелом інтуїції і творчого натхнення (Р. Ассаджолі);
- трансперсональним переживанням єдності із Всесвітом, відкритості космічним енергіям (С. Гроф) та ін.

Однак, як зазначає Д.О. Леонт'єв не варто ототожнювати духовність ні з

безкорисливістю, ні з творчістю, ні з моральністю, ні з релігійністю. Серед причин такої недоцільності автор називає:

1) *духовність не тотожна безкорисливості*, оскільки остання може бути наслідком різних психологічних основ і механізмів, як зрілих, так і вельми спрощених;

2) *духовність не тотожна творчості*, оскільки творчість, в тому числі у вищих загальноновизнаних своїх проявах, може цілком уживатися з гедоністичним, егоїстичним або польовим, ціннісно-індиферентним стилями поведінки. Не всі великі митці є в однаковій мірі зрілими інтегрованими особистостями; історія культури нам самі різні приклади;

3) *духовність не тотожна моральності*, оскільки моральність може набувати ригідно-фанатичних, твердолобих, позбавлених духовності форм;

4) *духовність не тотожна релігійності*, яка може бути і нерідко є її основою, але це не єдино можлива основа. Сама по собі релігійна орієнтація не визначає рівень особистісного розвитку, вона виконує функцію медіатора, смислової опори, але не рушійної сили особистісного розвитку. Зауважимо: яка особистість, така в неї і віра. Релігійність може як сприяти розвитку особистості, так і, навпаки, консервувати і гальмувати розвиток особистості. Людині, яка прагне бути суб'єктом власного життя і будувати своє життя за найвищими законами на основі духовності, релігійна віра часто служить в цьому підтримкою, допомагаючи реалізовувати життя таким чином. Але і людина, яка, навпаки, прагне зняти з себе відповідальність за своє життя і жити за принципом конформізму у бездуховній пасивності, також нерідко знаходить опору в релігійній вірі, яка допомагає їй здійснити і цей вибір. Релігійність, таким чином, не є первинною, вона може підтримувати і вибір духовного розвитку, і вибір стагнації і пристосовництва [5].

Характеризуючи психічну сутність духовності людини як суб'єкта життєдіяльності, О.М. Леонт'єв зазначає, що тільки на основі духовності може знайти втілення основна формула розвитку особистості: спочатку людина діє, щоб підтримати своє існування, а потім підтримує своє існування, щоб діяти,

робити справу свого життя [4].

Одним із ґрунтовних психологічних підходів, який розглядає поняття духовності як специфічної реальності, є підхід В. Франкла [8]. Учений визначає духовність як один із базових «екзистенціалів» людського буття і пов'язує його з іншими аспектами життєдіяльності людини. Він вказує на наявність *трьох вимірів, або рівнів людини, які співвідносяться з різними етапами еволюції*.

1. *Біологічний, тілесний*: ним обмежується існування рослинного світу.
2. *Психологічний, душевний*: функціонує у тваринному світі.
3. *Духовний або ноетичний*: існує лише в людини. Його В. Франкл пов'язує, насамперед, з орієнтацією на смисли. Людина інтегрує всі три рівні функціонування. «Людина – це більше, ніж психіка. Людина – це дух» [8].

В. Франкл приділяє особливу увагу духовному несвідомому, концентрованим виявом якого є *совість* – орган, за допомогою якого людина опановує істинні смисли. Совість відкрита не стільки сущому, скільки потрібному і можливому, це духовне передбачення того, чому належить бути в майбутньому.

Дещо інший психологічний аспект тлумачення духовності представлено в роботах *Ж. Юзвак*, Авторка розуміє духовність як «творчу здатність людини до самореалізації і самовдосконалення, зумовлену такими особливостями *когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової* сфер, які сприяють успішному формуванню й реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та стверженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомлення єдності себе та Всесвіту» [10].

Українські дослідники *Прищак М.Д., Левчишина Л.М.* зазначають, що духовність – це процес самотворчості особистості. Саме психічні процеси, стани і властивості особистості виступають тією структурою, тим механізмом, через який «духовне реалізується».

У дослідженнях *Д.О. Леонтьєва* представлено *мультирегуляторну модель особистості* на основі якої описано *основні риси духовності як механізму*

саморегуляції [5, с. 3-34].

1. *Заснована на духовності дія завжди є вчинком, тобто «дія, зміст і наслідки якої визначається не з наявної ситуації».* Не випадково 30 років потому О.М. Леонтьєв писав: «Психологічний механізм життя-подвигу потрібно шукати в людській уяві» [4, с.159]. Дійсно, тільки в уяві можна вийти за межі ситуації смертельної небезпеки, в якій я перебуваю, і знайти психологічну опору, яка дозволить мені повести себе не так, як повела б себе на моєму місці будь-яка нормальна тварина. Подвиг – це дія парадоксальна, невинуватана з точки зору нижчих біологічних регуляторів, але унікальна, цінна і гранично осмислена з погляду вищих людських цінностей, інтересів і позаситуативних регуляторів.

2. *Поняття духовності належить до поведінки, яка мотивується потребами, а не цінностями.* Ці дві основні групи джерел мотивації людини виконують одну й ту ж функцію в мотивації поведінки, але мають різні структурні особливості, різні механізми. Потреби складаються на основі моїх відносин із світом «один на один»; як суб'єкт потреби я завжди самотній і ізольований. Цінності, навпаки, я засвоюю як член різних соціальних груп і спільнот, від сім'ї до людства в цілому, у функціонування яких я включений. Як суб'єкт цінностей, я ніколи не самотній, бо я завжди взаємодію зі світом через цінності, не як одинак, а як представник певних груп. Потреби штовхають мене зсередини; цінності, навпаки, притягують мене ззовні [4, с. 228].

Отже, про реальну духовність людини вказують такі факти:

1) особистість не костеніє у вибраних раз і назавжди сенсах і цінностях, а залишає їх відкритими для розвитку і діалогу з іншими смислами і цінностями;

2) смисли та цінності особистості не залишаються на рівні просто слів, а утворюють особистісні структури, на основі яких людина змінює свою поведінку. Іншими словами людина спроможна до саморегуляції власної поведінки;

3) духовний розвиток в життєвому просторі особистості відбувається в результаті переживання нею проблемно-конфліктної ситуації, наслідками якої

доволі часто стає духовна криза особистості.

Сучасні наукові дослідження не пропонують однозначного визначення такого явища, як духовна криза. Говорять про «психодуховну кризу» [3], «трансперсональну духовну кризу» [1], «екзистенціальну кризу» [1; 2] тощо.

Найбільш відомою вважають концепцію трансперсональної духовної кризи С. Грофа, яка ґрунтується на спостереженнях, накопичених у різних галузях клінічної та експериментальної психології, сучасних дослідженнях свідомості, емпіричній психіатрії, антропології та інших науках, духовну кризу не правильно плутати з психічними захворюваннями, які мають біологічні причини й потребують медичного втручання [1]. Тому трансперсональна духовна криза розуміється науковцями як неординарний стан розуму, як позитивний потенціал, який досягає психотичних масштабів. С. Гроф порівнює цей стан із тими станами, які описуються в містичних традиціях всього світу [1].

Водночас, таке розуміння духовної кризи, на думку Л.В. Шутової [9], є обмеженим, оскільки існує ряд даних про те, що переживання трансформації внутрішнього світу можливо і у відсутність будь-яких містичних переживань (дослідження А.Г. Амбрумової, В.В. Козлова, І. Ялома та ін.).

Російський науковець В.В. Козлов використовує термін «психодуховна криза», наповнюючи його провідними патернами переживань, характерних для цього виду кризи: роздуми про сенс життя, зміна системи цінностей, почуття самотності й відчуття несправедливості життя [3].

Отже, в узагальненому розуміння духовна криза особистості – це втрата сенсу життя, стан переживання втрати людиною буттєвої основи існування, що виникає як відповідь на емоційну реакцію стосовно індивідуально-значущої події чи явища і супроводжується порушенням процесу пошуку сакрального. Проживання цієї кризи призводить до побудови нової системи життєвих орієнтирів, заснованої на набутті життєвого досвіду.

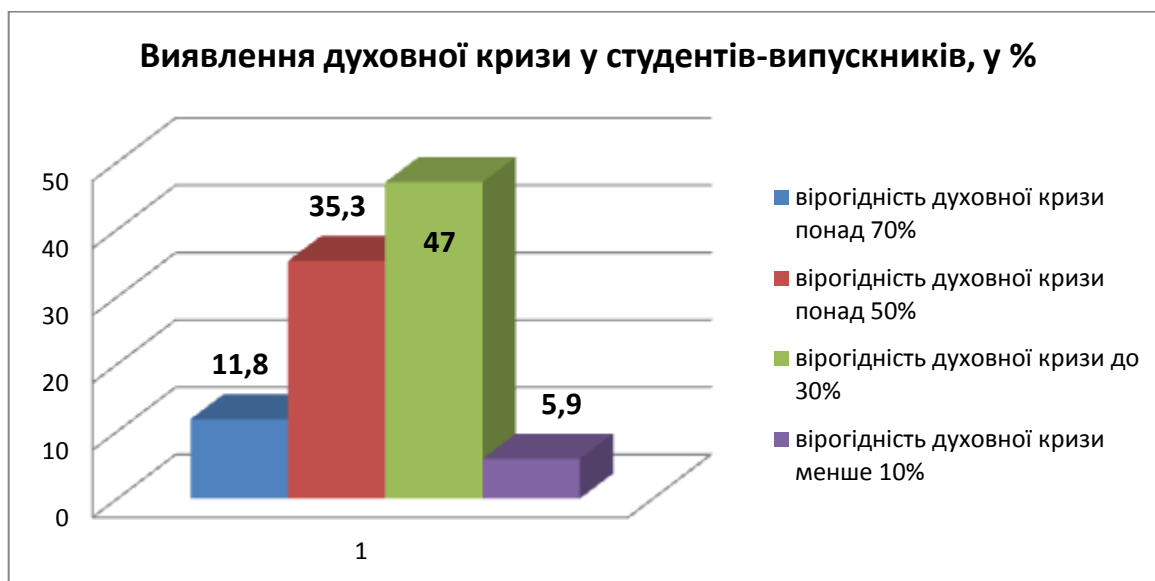
Духовна криза характерна не тільки для дорослих, вона особливо гостро виявляється у молоді, оскільки швидка зміна соціокультурних складових не

сприяє стабільності в процесі дорослішання.

Маніфестаціями духовної кризи студентів-випускників, на нашу думку, можуть бути конфліктні стани, зумовлені такими категоріями як страх можливого безробіття по закінченні вузу, самотність, незадоволеність, відповідальність, безглуздість, свобода. Зазначені категорії складають основу проєктивної методики «Духовна криза» Л.В. Шутової, А.В. Ляшук, яку ми використали у пілотажному дослідженні тенденцій духовної кризи серед студентів-випускників ВНЗ [9]. Вибірка досліджуваних склала 48 осіб, середній вік яких – 22 роки. Математична обробка даних та графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 12.0). Для обробки результатів використовувався кількісно-якісний аналіз, достовірність визначалася за допомогою Т-критерію Стьюдента.

Результати опитування представлені на рисунку 1

Рисунок 1. Виявлення духовної кризи у студентів-випускників, у %

Аналіз результатів опитування показав, що:

- у 11,8% опитаних студентів вірогідність духовної кризи складає понад 70%;
- у 35,3% – вірогідність духовної кризи складає понад 50%;
- 47% респондентів мають тенденцію духовної кризи понад 30%;

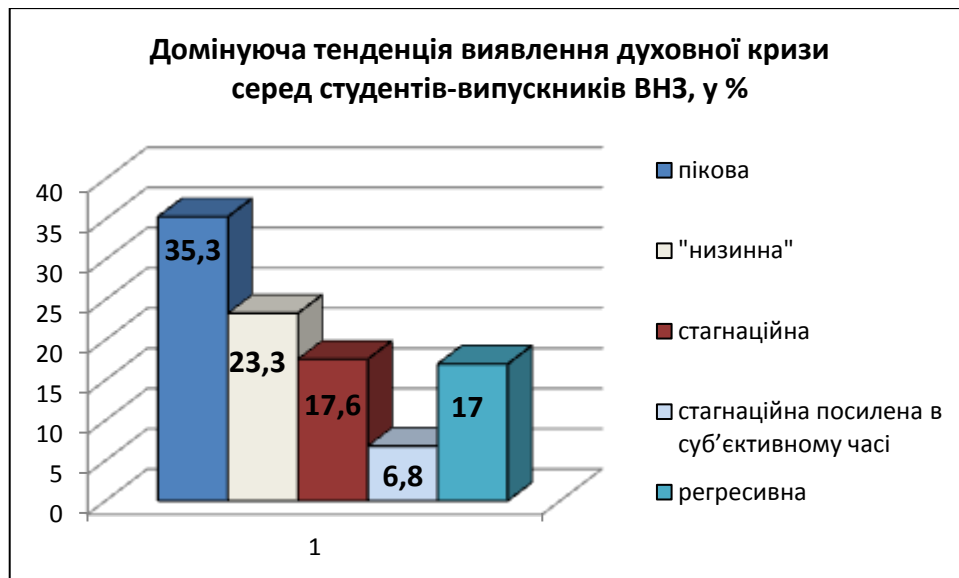

- і лише у 5,9% студентів – вірогідність духовної кризи виявляється меншою за 10%.

Отже, загальна тенденція вказує на наявність у значної частини студентів-випускників (47%, від загальної кількості опитуваних) виявлення духовної кризи.

Окрім того, методика дозволяє визначити домінуючу тенденцію духовної кризи шляхом послідовного порівняння часових коефіцієнтів (позиція минулого, теперішнього і майбутнього).

Рисунок 2. Домінуюча тенденція виявлення духовної кризи серед студентів-випускників ВНЗ, у %

Результати порівняльного аналізу представлені на рисунку 2 свідчать, що серед студентів-випускників:

- 35,3% мають *пікову тенденцію*, яка вказує, що людина відчуває розчарування від життя;
- 23,3% показують «*низинну*» тенденцію, яка свідчить, що людина, періодично входить в стан особистісної кризи, але заперечує справжність і цінність своїх переживань;
- 17,6% обирають *стагнаційну тенденцію* духовної кризи, тобто заходяться в «прикордонному» стані, коли людина розуміє безглуздість життя, але прагне позбутися його, «втікає» в роботу й повсякденні турботи;

- у 6,8% спостерігається посилення виявлення духовної кризи в суб'єктивному часі, що вказує на незадоволеність життям, прагненням вийти на новий рівень свого розвитку;
- лише 17% мають *регресивну тенденцію*, що свідчить про зниження виявлення духовної кризи, вказує на творче зростання досліджуваного: людина по-новому дивиться на життя, у неї виявляється усвідомлена мета і сенс життя; людина не намагається бути «такою як всі».

Висновок. Проведений теоретико-емпіричний аналіз досліджуваного феномену показав, що духовна криза є подією індивідуального життєвого шляху особистості. Незалежно від того, які життєві обставини (зовнішні чи внутрішні) стали пусковим механізмом, духовна криза – подія суто внутрішня. Духовна криза не лише «руйнує» попередню структуру індивідуальної життєдіяльності, але внутрішньо трансформує саму особистість, тобто має властивість «персоногенності» [2].

Результати емпіричного дослідження доводять, що основними психологічними характеристиками життєвих криз студентів-випускників стають почуття безпорадності, самотності, страху, зміни системи цінностей, незадоволеності, що супроводжуються підвищеною тривожністю та агресивністю.

З позицій кризової психології духовна криза як подія життєвого шляху має перманентний характер і стає «комуляцією» об'єктивних життєвих протиріч: різко втручається в життя людини й перериває її ліричний характер. Відтак, кризи в життєдіяльності людини – це особливі події – «вузлові моменти й поворотні етапи життєвого шляху, коли з прийняттям того чи іншого рішення на більш чи менш тривалий період визначається життєвий шлях людини» [7].

Література

1. Гроф С. Современный глобальный кризис есть, в сущности, кризис духовный. Интервью Московскому психотерапевтическому журналу / С. Гроф // Консультативная психология и психотерапия. – 2007. – № 4. –

С. 68-81.

2. Карпинский К.В. Опросник смысложизненного кризиса: монография / К.В. Карпинский. – Гродно ГрГУ, 2008. – 108 с.
3. Козлов В.В. Работа с кризисной личностью. Методическое пособие. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2007. – 336 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл; Академия, 2004.
5. Леонтьев Д.А. Симбиоз и адаптация или автономия и трансценденция: выбор личности в непредсказуемом мире. // Личность в современном мире: от стратегии выживания к стратегии жизнотворчества / Под ред. Е.И. Яцуты. Кемерово: ИПК «Графика», 2002. С. 3-34.
6. Леонтьев Д.А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии. – Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета, 2005, № 7. – С. 16-21.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 1989. – 328 с.
8. Франкл В.Э. Психотерапия на практике / В.Э. Франкл. – СПб. : Речь, 2006. – 256 с.
9. Шутова Л. В. Духовный кризис: проблема определения и диагностики / Л.В. Шутова, А.В. Ляшук // Психологическая диагностика: Ежеквартальный научно-методический и практический журнал. – 2005. – № 1. – С.51-70.
10. Юзвак Ж.М. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку / Ж.М. Юзвак // Філософська думка. – 1999. – №5. – С.139-150.